

Oorlog en ongelijkheid op zee en overzee

Erik Odegard

TSEG 22 (1): 105–114

DOI: 10.52024/m17fp98

Abstract

This brief article discusses prof. Marjolein 't Hart's recent book *Oorlog en ongelijkheid*, focusing on her analysis of the war at sea and outside of Europe. In her treatment of these two topics, 't Hart makes a number of valuable interventions in the debate, and raises some new questions. The argued efficiency of the Republic's navy is a matter that requires more scholarly work. 't Hart argues cogently for a reassessment of the WIC. For while the company would be a military failure, it made a valuable contribution to the overall war effort of the Dutch Republic.

Als beschrijving voor de zeventiende-eeuwse geschiedenis van de Nederlandse Republiek is de term 'Gouden Eeuw' de laatste jaren steeds minder in gebruik. Recent betoogden Louis Sicking en zijn coauteurs in *Elke provincie een Gouden Eeuw* dat we de Nederlandse geschiedenis niet alleen door de Hollandocentrische bril moeten bezien. In *Oorlog en ongelijkheid* kiest Marjolein 't Hart voor de klassieke periodisering en plaatsing van het fenomeen: de economie van het gewest Holland in de zeventiende eeuw. In deze periode ontwikkelde de economie van met name Holland zich fenomenaal en "maakte Nederland in deze tijd tot het land met het hoogste inkomen per hoofd van de bevolking" (p. 10). Deze welvaart rustte voor een belangrijk deel op het succes van de Republiek in het voeren van oorlog. Een onafhankelijke Nederlandse staat die de economische belangen van de eigen bevolking – en met name de eigen elite – diende, kon alleen ontstaan dankzij de oorlog tegen de Habsburgse vorst. Maar de oorlog was meer dan alleen een noodzakelijk kwaad: de oorlogseconomie zelf verrijkte de Republiek ook. Welvaart en krijgsgeweld gingen hand in hand.

Marjolein 't Hart plaatst oorlog weer centraal in de ontstaansgeschiedenis en het succes van de Nederlandse Republiek. De oorlog was niet alleen een noodzakelijk middel om tot een onafhankelijke staat te komen, de oorlog vormde die staat en dwong bestuurders om naar nieuwe manieren om te zien om de relatie tussen staat en krijgsmacht vorm te geven en zo, ondanks een kleine bevolking, toch een effectieve krijgsmacht te vormen die de onafhankelijkheid kon bewerkstelligen. De Republiek is dus in de optiek van 't Hart een staat die diepgaand is beïnvloed door oorlogvoering en de eisen, zeker financieel, die de oorlogvoering aan een staat stelt. De Republiek is hierin dus minder een uitzondering in vroegmodern Europa dan wel eens is beweerd. Charles Tilly, in zijn *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992* betoogde dat de Republiek, door haar welvaart een uitzonderlijke positie had en een 'kapitaalintensief' pad naar staatsvorming kon bewandelen. Hier keert 't Hart zich tegen: de Republiek was niet een rijke staat die door haar welvaart huurlingen kon inhuren om zo die welvaart te beschermen, de Republiek *werd* juist rijk door de oorlog. Waar de Republiek wel een uitzondering vormde is de manier waarop de relaties tussen krijgsmacht en burgersamenleving werden vormgegeven en de effecten die dit had op discipline en effectiviteit van leger en vloot. Geregelde betaling, goede voorwaarden voor inkwartiering, burgerlijke controle over leger en vloot en een goede organisatie zorgden niet alleen voor een gedisciplineerde en effectieve krijgsmacht, het maakte ook de relaties tussen krijgsmacht en samenleving meer harmonieus dan in andere landen in Europa.

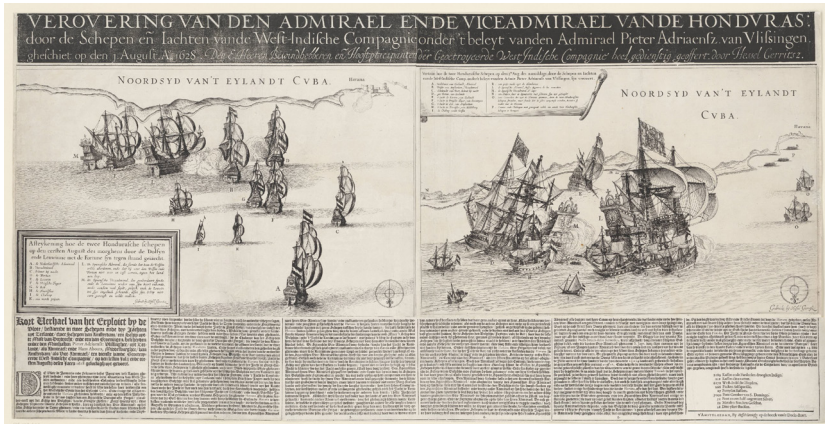
Met deze interpretatie van de Republiek, haar krijgsmacht en haar staatsinstellingen plaatst 't Hart zich in de traditie van de Zweedse historicus Jan Glete. Hij betoogde dat het succes van de Republiek als grote mogendheid dankzij en niet ondanks haar aparte staatsvorm en -instellingen tot stand kwam. In zijn optiek zorgde bijvoorbeeld de federale structuur van de vloot, met haar vijf regionale admiraliteitscolleges, voor een hoge mate van lokale steun voor het beleid van de centrale overheid. Belastinginning was in handen van lokale elites, die de verzamelde fondsen ook weer uitgaven op lokale werven, touwslagerijen, geschutgieterijen en dergelijke. Dit alles zorgde voor een grote belastingdiscipline waardoor de Republiek veel hogere belastingen kon heffen dan haar Europese rivalen en daarmee een naar verhouding grote krijgsmacht kon onderhouden. Glete bekritiseerde Nederlandse maritiem-historici die een vaak erg negatieve interpretatie van de rol van de marine in de tweede helft van de Tachtigjarige Oorlog

hadden en daarbij uit het oog verloren dat de ‘Spaanse’ macht ter zee simpelweg erg groot was.¹ In hoofdstuk 3 sluit ‘t Hart zich duidelijk aan bij deze interpretatie. Dit is een welkome correctie op het beeld van de Republiek als zijnde burgerlijke samenleving die leunde op huurlingenlegers en een diepe schatkist om zich de vijanden van het lijf te houden. De vraag doemt echter op of deze positieve interpretatie van de Republiek en haar staatsinstellingen niet te ver doorslaat en door het benadrukken van de kundigheid van bestuurders en de goede organisatie van leger en vloot niet de grote uitdagingen en problemen waarmee bestuurders en militairen zich geconfronteerd zagen op de achtergrond verdwijnen. Ik zal me in het vervolg van deze bespreking richten op een drietal aspecten. In de eerste plaats de relatie tussen de overheid en de geotrooierde compagnieën die de oorlogsinspanning overzee droegen én vaak een bijdrage leverden aan de strijd in de Nederlandse thuiswateren; ten tweede de organisatie en financiering van de Staatse vloot, met name in de tweede helft van de Tachtigjarige Oorlog. Een bespreking van deze twee zaken laat zien dat de interpretatie van ‘t Hart veel licht werpt op de periode, met hier en daar een kanttekening. Het derde aspect ten slotte is de manier waarop de positieve *feedback loop* tussen oorlogvoering en economische ontwikkeling (de ‘Gouden Eeuw’) opbreekt.

De geotrooierde compagnieën als oorlogs-instrumenten

Hoe wordt nu de relatie tussen de beide grote geotrooierde compagnieën en de Staatse vloot beschreven? De oorlogvoering van de beide geotrooierde compagnieën (VOC, opgericht 1602 en WIC, opgericht 1621) wordt zonder meer geïntegreerd in het verhaal over oorlogvoering en het ontstaan van de Nederlandse staat. Hiermee wordt de koloniale geschiedenis een onderwerp dat niet alleen ‘overzee’ plaatsvindt, maar nauw samenhangt met gebeurtenissen in de Republiek en ook een duidelijke invloed uitoefent op die gebeurtenissen. Dit is een breuk met veel oudere geschiedschrijving over de beide compagnieën waar ‘overzee’ toch vaak een apart verhaal is. In tijden waarin juist de Nederlandse koloniale geschiedenis opnieuw bekeken wordt verdient dit voorbeeld navolging. Persoonlijk

1 J. Glete, *War and the state in early modern Europe. Spain, the Dutch Republic and Sweden as fiscal-military states* (London 2001) 140-173.

Illustratie 1 Verovering van de admiraal en vice-admiraal van de Honduras door de schepen van WIC onder admiraal Pieter Adriaensz. Ita, 1628

(bron: <https://id.rijksmuseum.nl/200482813>)

vond ik het betoog in hoofdstuk drie, dat het beeld van de WIC als een mislukking onterecht is, aantrekkelijk. De auteur benadrukt het economische belang van de slavernij in West én Oost, en geeft ruime aandacht aan de oorlogen tegen de inheemse bevolking in Noord Amerika. Als specialist op het gebied van Nederlands-Brazilië had ik natuurlijk graag meer aandacht voor die kolonie gezien, toch het meest in het oog springende overzeese krijgstoneel van de Republiek in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Na een korte beschrijving van de bezetting van een deel van de kolonie en de stimulans die Braziliaanse suiker vormde voor de suikerraffinage in de Republiek schrijft zij over het verlies van de kolonie alleen: “Nederland verloor de kolonie echter weer in 1654.” (p. 81). Wel wordt nog kort gesproken over de kaapvaartcampagnes vanuit Brazilië eind jaren veertig (p. 73). Maar het verlies van de kolonie in Brazilië na een bezetting van bijna een kwart eeuw en na jarenlange strijd en investeringen van miljoenen guldens door zowel de WIC als de Generaliteit raakt direct aan de these van het boek. Waar in Europa zelf het krijgsbedrijf in vergelijking met andere landen efficiënt georganiseerd was, beet deze oorlogsmachine na 1645 haar tanden stuk op het verzet van Portugese kolonisten in het gebied, later gesteund door versterkingen uit Salvador en Portugal zelf. De WIC – en daarmee de Republiek – verloor uiteindelijk de meest belangrijke Atlantische kolonie door een gebrek aan geld, mede omdat de beloofde subsidies niet of zeer traag arriveerden. Voor de these van het boek was dit een fascinerende casus geweest om verder uit

te werken: ziet 't Hart het verlies van Brazilië als een geval waarin het Nederlandse bestuurlijke apparaat faalt, of juist als een bewijs van de burgerlijke controle over het krijgswezen? Als er genoeg steun voor optreden in Brazilië was geweest, waren de subsidies wel betaald? Juist het uitwerken van een dergelijke casus kan de visie van 't Hart over oorlogvoering en de opkomst van de Republiek meer kracht bijzetten en duidelijker maken aan welke grenzen dit succes onderworpen was.

Admiraliteiten, compagnieën en stedelijke convooidirecties

Beide compagnieën, de VOC en de WIC beschikten over grote aantallen voor de strijd geschikte schepen die regelmatig dienst deden in Nederlandse thuiswateren, hetzij bij de slagvloot of als konvooiers. Hier raakt de ontwikkeling van de compagnieën als militaire organisaties die van de Staatse vloot in de thuiswateren. Scheepsbouw was in de Republiek efficiënt georganiseerd en ook grote oorlogsschepen konden snel op stapel worden gezet. Hierbij benoemt 't Hart dat een vergelijkbaar schip rond 1670 in Engeland maar liefst 60 procent duurder was. Dit gegeven laat duidelijk het belang van de scheepsbouw en de achterliggende industrieën zien, niet in de laatste plaats de houtzagerij die in Holland verregaand gemechaniseerd was. Het gegeven roept wel de vraag op wat de respectievelijke levensduur van Nederlandse en Engelse schepen was. We weten dat de Engelse admiraliteit Nederlandse schepen vaak beschouwde als – naar Engelse maatstaven – zwak gebouwd. In hoeverre was in marinescheepsbouw goedkoop duurkoop?

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog hadden de Nederlandse admiraliteiten de handen vol aan het beschermen van eigen visserij en koopvaardij tegen koninklijke oorlogsschepen en kapers uit de Zuidelijke Nederlanden. Ook hier speelde geld – en de afwezigheid daarvan – een cruciale rol. In het recente boek van Jaap Bruijn over de admiraliteit van de Maze vallen de continue problemen met het betalen van zeelui en leveranciers op.² De problemen bij de admiraliteiten liepen zelfs zover op dat in verschillende steden kooplui zelf het heft in handen namen en aparte convooidirecties in het leven riepen. Ook het College van de Grote Visserij bracht konvooiers in zee (p. 134-135).

2 J. Bruijn, *Reilen en zeilen van de admiraliteit van Rotterdam in de jaren 1630-1640* (Hilversum 2022).

Deze organisaties huurden of kochten schepen en bewapenden die om koopvaarders op vastgestelde routes te begeleiden. Hiervoor kregen ze van de stedelijke overheden het recht om een extra belasting te heffen op de koopvaarders op het traject. Op verschillende momenten vormden de schepen van de stedelijke directies zelfs een belangrijk contingent van grotere vloten, zoals de vloot die in 1644 onder leiding van Witte de With naar de Sont werd gestuurd.³ In de aanloop naar de uitbraak van de Eerste Engelse Oorlog kregen de stedelijke directies zelfs een hoofdrol toebedeeld in het uitreden van 150 extra schepen die in zee gebracht moesten worden. Hierbij concurreerden de directies en de admiraliteiten direct met elkaar om de beste schepen te verkrijgen. Ook geschut vormde hier een probleem. De Republiek produceerde zelf geen ijzeren gotelingen maar was afhankelijk van in Zweden gevestigde bedrijven. Deze waren weliswaar vaak in handen van Nederlandse ondernemers, maar omdat zij voor een brede markt produceerden, hadden zij juist niet de zo nodige zware kanonnen op voorraad: daar was in vreedstijd simpelweg geen markt voor.⁴

Het gegeven dat tijdens de oorlog de Republiek in staat was om haar handel en visserij in stand te houden en de zeeroutes open te houden is indrukwekkend. Maar was de verdeling in kleinere admiraliteiten een efficiënte besteding van geld? Er wordt al aangegeven dat zeker na 1650 het voor de kleinere admiraliteiten steeds lastiger werd om schepen in zee te brengen (p. 66). Alleen de admiraliteiten van Amsterdam en de Maze konden betrouwbaar en op tijd schepen op zee krijgen. Dit moet toch als een zwakte van het Nederlandse systeem worden gezien. De kleinere admiraliteiten waren politiek onontbeerlijk: Zeeland zou niet betalen voor schepen die in Amsterdam werden gebouwd en uitgereed, maar de walorganisatie slokte steeds meer van de dalende inkomsten op voor een gering militair effect.

De oprichting van de stedelijke directies is een symptoom van de verliezen die koopvaardij en visserij leden door het optreden van kapers en koninklijke oorlogsschepen uit – met name – Duinkerken. Die verliezen komen op pagina 84 aan de orde: “De kaapvaart vanuit Duinkerken vormde een grote schadepost, maar dit werd voor een groot deel gecompenseerd door de inkomsten die de Republiek uit haar eigen kaapvaart haalde.” Maar de plaatsen die veel schepen verloren,

3 G.W. Kernkamp, *De sleutels van de Sont. Het aandeel van de Republiek in den Deensch-Zweedschen oorlog van 1644-1645* (Den Haag 1890) 323-325.

4 J.E. Elias, *De vlootbouw in Nederland 1596-1655* (Amsterdam 1933) 84-98, 162-173.

Illustratie 2 De Staatse vloot liggend voor Duinkerken, 1628

(bron: <https://id.rijksmuseum.nl/200497401>)

denk bijvoorbeeld aan plaatsen die leefden van de haringvisserij zoals Maassluis, Vlaardingen, Brielle of Enkhuizen, waren niet de plaatsen waar kapers werden uitgerust – waarbij vooral Vlissingen in het oog springt. Door deze regionale verschillen te benoemen zou de dynamiek binnen de Republiek meer naar voren worden gebracht en ook duidelijker worden waarom, als de oorlog zoveel geld opbrengt, er uiteindelijk toch een meerderheid voor het sluiten van een vrede te vinden was. Het boek zelf lost dit probleem deels op door vooral het gewest Holland centraal te stellen: hier was de Gouden Eeuw immers het meest verguld. Het maakt de lezer wel benieuwd naar het perspectief op oorlog en samenleving vanuit het grensgebied van een landprovincie.

Krijgsbedrijf en samenleving

In de slotbalans wordt betoogd dat er voor de Gouden Eeuw in Holland eigenlijk geen negatieve aspecten aan oorlogvoering zaten, hooguit aspecten die neutraal waren. Er was wel een positieve relatie tussen oorlogvoering en ongelijkheid in het gewest: sommigen werden veel rijker door de oorlog dan anderen. Persoonlijk voegt de weergave van de aspecten in een tabel voor mij niet veel meer toe dan een beschrijving in lopende tekst, maar de tabel geeft wel duidelijk de aspecten weer waarnaar gekeken is. De positieve interactie tussen oorlogvoering en de Gouden Eeuw doet wel de vraag rijzen wanneer en waarom deze relatie verstoord raakte en misschien omdraaide. Is er een relatie tussen de toegenomen ongelijkheid en het relatieve verval van de Republiek op het internationale theater vanaf de late zeventiende eeuw? Het verval valt buiten het bestek van het boek, het is dan immers niet meer de 'Gouden Eeuw' van Holland. Toch was een bespreking van die neergang een verrijking geweest voor het boek. Hoe liepen de 'onbekende wegen' mank waar de Raad van State in 1637 over sprak en waardoor de oorlogsuitgaven terugstroonden naar de samenleving? Is het een kwestie van te veel uitgaven aan het landleger tijdens de Spaanse Successieoorlog, zoals maritiem-historici wel eens plegen te zeggen, of juist de neutraliteit ná die oorlog die de Republiek de das om deden als grote mogendheid? Het boek roept nieuwe vragen op waar maritiem- en militair historici zich op kunnen werpen.

Oorlog en ongelijkheid brengt oorlogvoering terug als centraal element in de wording van een onafhankelijke Nederlandse staat. Het is daarmee een boek voor deze tijd, waarin defensiebegrotingen plots weer kunnen groeien en waar de relatie tussen krijgsmacht en samenleving weer een punt van brede aandacht is. Het zou mooi zijn geweest om ook dit hedendaags perspectief op te nemen in de slotopmerkingen waar wel wordt gesproken over de hedendaagse rol van Nederland in internationale kapitaalstromen en sociale (on)gelijkheid. Hét grote probleem waar de huidige krijgsmacht zich de afgelopen drie decennia immers mee geconfronteerd heeft gezien is wispelturige bestuurders en bevolking die zich niet blijken te kunnen committeren tot een blijvende defensie-inspanning. Zelfs na de eerste Russische invasie van Oekraïne in 2014 bleek defensie een makkelijke bezuinigingspost, met als gevolg dat het herstel van verloren capaciteit nu vele malen meer zal kosten dan behoud van kennis, capaciteit en materieel had gedaan. Zoals Johan de Witt in 1670 al opmerkte over de

beperkte animo in Nederland om te investeren in haar eigen defensie: “dat, als haer de noodt ende periculen niet seer klaer voor oogen comen, zy geensins gedisponeert connen werden, om naer behooren te vigeleren voor haer eygen securiteyt.”⁵

Over de auteur

Erik Odegard studeerde geschiedenis aan de Universiteit Leiden, waar hij in 2018 ook promoveerde. Tegenwoordig is hij werkzaam bij het IISG in Amsterdam, waar hij zich bezig houdt met een onderzoek naar particuliere investeringen in de Nederlandse kolonie in Brazilië (1630-1654). Ook werkt hij aan de Universiteit Leiden, waar hij deel uitmaakt van het onderzoeksproject naar de koloniale geschiedenis van het huis Oranje-Nassau. Odegard schreef onder andere *Graaf en gouverneur: Nederlands-Brazilië onder het bewind van Johan Maurits van Nassau-Siegen, 1636-1644* (Zutphen, Walburg Pers 2022).
E-mail: erik.odegard@iisg.nl

5 <https://www.vriendenvandewitt.nl/home/wie-was-johan-/het-witte-boekje/> 18 april 2024.

